

⁹ Charles Moore: *Sensible Architecture*. Lásd: Klein Rudolf: *A lakógéptől az érző építészetig*. Fórum, Újvidék, 1987.

¹⁰ Lásd: Alvin Toffler: *The Third Wave*. (Horvátszerb fordítás: Tréci talas Jugoslavia, Beograd, 1983.)

¹¹ E szellem magába foglalja a hagyományt, a *genius loci*-t, a kontextust, egy adott közösség önkifejezését, az egyedi és általános viszonyát, a rész és egész kapcsolatait, az építészeti nyelvet, kifejezést, regionalizmust és korszerűséget, a természettel való kapcsolat lényegét stb., stb.

BORVENDÉG BÉLA

A megbicsaklott akarat

NEM A GYÜMÖLCS FONNYADT EL...

Az építészeti stílusok világa lezárult. A modernizmussal az építészet minőségileg új szakaszba lépett.

A stílusépítészet összeomlása elkerülhetetlen volt. A modernizmus volta-képpen nem tett mást, mint kihirdette az ítéletet, megfogalmazta azt, ami már sejtett, sőt tudott volt jó ideje.

Az építészeti ízlés változása mintdig összeütközések sokaságán keresztül ment végbe. Ezúttal a váltás azonban példátlanul heves volt és az alapokat megrázó: kő kövön nem maradt. Most nemcsak az építészet sorai rendeződtek át, hanem ami ennél is sokkal fontosabb: az építészet és a társadalom közötti kapcsolat tartalma változott meg. Az eredmény: az építészet átalakult társadalmi funkciója.

Fél évszázad múltával — a hetvenes évektől kezdve — ismét szaporodni kezdenek a változékonyságra utaló jelek. A modernizmus tanaiban való szemérmes kételkedést mára az indulatos ócsárlás és az egykori proféták az Architektúra Diplomából való kiátkozása váltotta föl: új építészgeneráció keresi helyét a kihűlni látszó nap alatt.

Sokan vannak, akik az elmúlt évtizedek érvénytelenítését, az útelágazáshoz való haladéktalan visszatérést sürgetik és követelik. Vita legfeljebb akörül van, hogy melyik út melyik elágazásáig kellene visszamenni. Pedig a modernizmust nem lehet meg nem történné tenni, és ha van kiút a válságból, az nem lehet a hátsó ajtó. Ezúttal sem.

A jelenség persze nem új: a változások korában mindig szívesen idézik tanúként a történelmet. Mégpedig a jövő jussáért perlekedők csakúgy, mint a birtokon belüliek. Következtetések természetesen nem csupán eltérőek, de szöges ellentétben is vannak egymással. Az értelmezési lehetőségek sokfélesége bozót, melyben még alapos tudással és biztos erkölcsi iránytűvel fölszerelve is el lehet vedetni. Ezek híján pedig célhoz csak véletlenül ér a vándor. „Történelmi”-nek mondott érvekkel alighanem majdnem mindent és a „minden” ellenkezőjét is megkísérelték már igazolni; a történelemírás valószínűleg a történelemhamisításból fejlődött ki egykoron.

Amikor éppen történik — azaz a jelenben —, a történelem csak nagyon

ritkán mutatja meg magát. A véletlennel tűnő cselekedetek és történések kavargásából csak utólag, a következmények ismeretében választhatók ki azok a mozgások, amelyek meghatározónak bizonyultak. Így van ez általában, és különösen így az építészetben, amely számtalan egymás ellen feszülő erő és körülmény kompromisszumvektora; olyan teljesítmény, amelyen az eredendő szándékok és a megvalósult célok nagyon is messzire sodródhatnak egymástól. Az építészet története a „szellemkép” jelenségére bőségesen szolgáltat példákat.

Nem ritka, hogy a látszólagos hasonlóságok zavarják meg a szemlélőt. A valóságban az egyes események csak saját összefüggésrendszerükön belül értelmezhetők. Márpedig az összefüggések szemünk láttára válnak egyre bonyolultabbá. A jövőt pedig csak sejteni lehet: a Római Klub 10-12 éves prognózisainak nem kis hányada már napjainkban is játékpénz csupán.

Magabiztos, cselekvő korok általában nem sokat vacakolnak a múlttal, s ha mégis, azért teszik csupán, hogy saját derűlátásukhoz a meghaladott kor nyavalyáinak felidézésével hátszelet fogjanak. E korok szemüket a jövőre függesztik, s ha a jelenük zavaros, ezt a tisztulást megelőző forrongásként magyarázzák.

Elbizonytalanodott, cselekvésre képtelen korszakokban megfordul a dolog. Mivel képtelenek jelenükkel zöldágra vergődni, jövőjükre pedig szorongva gondolnak, a múlt értéke aránytalanul megnő a szemükben. Az ilyen kor szenvedélyes vádaskodások közepette keresi azt a pontot, ahol más irányba kellett volna fordulni, és azt is, akit bűnbakká kiálthat ki, hogy saját felelőségének terhét a tengerbe vethesse. Az ilyen korszak — gondúzóként — szívesen emlékezik valamiféle aranykorra, ami persze — ebben az értelemben — általában sohasem létezett. A magánnosztalgia lélektani hasznáról vitakozni lehet, a köznosztalgia azonban veszélyes kezelés: ellenjavallata a cselekvőkészség kóros csökkenése, a pernyi érdekek elhatalmasodása éppen akkor, amikor bátor, előrettekintő tettekre volna szükség.

Aki tehát az építészet mai, változékony időszakában történeti érvekkel hozakodik elő, jól teszi, ha kétszer is megfontolja azt, hogy miért és mivel érvel. Sajnos gyakran nem ez történik. Olyasmit hirdetni a kamera előtt, hogy a „Bauhausot kár volt föltalálni”, meg hogy a „Bauhaus nagy hazugság”, komolyan nem vehető, viccnek pedig (még önreklámként is) keserves.

Az építés, de még a művészi építés is mindig praktikus célokat is szolgált, s mindig sokba került. Ráadásul bármennyi lehetőség kínálkozott, ugyanarra a helyre egyidejűleg végül egyetlen dolgot lehetett megépíteni. Azt, amit az építetők jónak tart. Hogy a legjobbat választotta-e, még utólag is nehezen eldönthető. Pedig az építészetbe — szorosan véve — csak a megvalósult érthető bele. Ami papíron maradt, értékes háttéradat a kutató számára, de nem is több. Építész nem dolgozhat jószemű kései fölfedezőkre és reménykedő művészözvegyekre kacsingatva.

Az építetők szerepe nyilván mindig meghatározó volt e tekintetben, de méginkább azzá lett a huszadik században, amikor az építés tömegessé vált, az építetők tábora hallatlanul földuzzadt és elszemélytelenedett.

Hitték és hirdették bár: a szecesszió cicomás falai mégsem a modernisták fülsiketítő trombitálásától omlottak le, hanem sokkal inkább azért, mert kihullott kövei közül az összetartó cement.

Nem a gyümölcs fonnyadt el, a fa száradt ki, és ezen — ma már — a

valódi könnyekkel történő öntözés sem képes segíteni. A modernista atyák sírja fölötti átkozódás pedig farizeusi színjáték.

Az igazság az, hogy az előretörő modernizmus — a saját korában — valódi kérdésekre keresett reális válaszokat. Mégpedig olyan korban, amikor a sarki trafikok is világboldogító utópiákat árultak. Ne feledjük: az „Új”, mint a jót a gonosztól elválasztó ismérv, már fontos szerepet játszott az elmúlt évszázad gondolkodásában is, és ez elől az építészet sem térhetett ki. Sőt az első világháború gyötrő közös élménye, a forradalmak nem csupán a megelőző korszak, hanem az összes előzmény bukását sugallták, annak együttes meghaladását követelték. Mégpedig a közvetlen jövő tennivalójaként.

Az új építészet forrásait persze — az ipari társadalmak valódi szükségletei és a bővülő technikai lehetőségek mellett — bőségesen táplálták a képzőművészetben végbement tektonikus mozgások hatására megnyílt mélyrétegek is. Így szinte minden készen állt ahhoz, hogy gyorsan behatoljon az építés napi gyakorlatába.

Ellenkezők persze akadtak jócskán, de az új építészet gyorsan terjedt és — meglepően életképesnek is bizonyult. Pedig a két háború között Európa szinte minden olyan diktatúrája, amely adott magára — igyekezett elgáncsolni. Mindhiába! Mígnem a bölcsebbek — csakúgy, mint a pénzvilág óriásai is — belátták, hogy a modernizmust nem érdemes üldözni, hiszen „rendszerbe állítva” (eladva vagy kisajátítva) jó szolgáltatásokat tehet. Végtére is azzal, hogy megnyitotta a kaput — utolsóként — a modern ipari módszerek előtt, lehetővé tette óriási építési programok megvalósítását.

Ismeretes, hogy a modernizmus szemére hányt mai vádak szinte mindegyike elhangzott már az ötvenes években a modernista építészet (és művelői) ellen lefolytatott ideológiai perben nálunk is. Olyannyira, hogy napjainkban nem is kevesen a szocreálban a posztmodern előfutárát üdvözlik. Vagy kárhozzatják. Sőt olyan fölfogás is van, hogy a sztálini kultúrpolitika — legalább az építészetben — őszintén kereste a „tömegek” szája ize szerint való cselekvés lehetőségét. Talán az eredeti szándék valóban ez volt. Ám mire a szocreál Magyarországra eljutott, nem is kellett elvakult modernistának lenni ahhoz, hogy azokban a mintalapokban, amelyek a főútvonal felé hősiesen pompázatos, de az udvar felé dermeszően sivár bérházakat mutattak, a politika cinizmusát lássa, reklámozóikat pedig hamis papoknak tekintse az építész. A hazugság szelleme lengte körül az államvallást, ádáz tagadása a modernizmus meghirdette őszinteségkultusznak.

Ám a szocreál erői sem tudták semlegesíteni a modernista építészetet, csak az építészetet általában: a szocreál bukása nem visszatérést jelentett a modernizmus átmenetileg kiürített sáncaiba, hanem megrekedést a senki földjén, az építés és építészet között húzódó letarolt mezőn. Elszakadást a történetitől, és állandósult, de reménytelen küzdelmet a mába való megérkezésért.

Azon persze aligha csodálkozhatunk, hogy a korai modernizmus számos doktrínája — fél évszázadnyi távolságról visszatekintve — mosolyt fakasztónak vagy dühítően szűziesnek tűnik. Ámde nem árt arra is gondolni, hogy a nyolcvanas években érettségiző diák fizikátételei között alkalmasint jó néhány akadhat, amelyet a Bauhausszal kortárs legkiválóbb tudósok sem tudtak volna megoldani. Pedig a mai kutatás eredményei és a megkövetelhető napi használat között is jókora a távolság. Ráadásul a tudomány ez esetben nem jelkép, hiszen a fiatal modernizmus kedvvel és tüntetőleg mutatkozott kart karba öltve kora tudományaival. Ha pedig a bauhausi „létminimumot” dobjuk a

mérleg serpenyőjébe, úgy azt látjuk, hogy a fejlett országok tekintetében a mérleg nyelve — legalábbis a társadalom nagy többsége számára — az „elfogadható” alá zuhan, ám a szegény országok skáláján (legalább egymilliárd ember számára) még mindig jócskán a „távlatban remélhető” jelzés fölötti értéket mutat!

A huszadik században az építészet lényegében elvesztette korábbi presztízshordozó szerepét, azt a megkülönböztetett helyet, amelyet a megelőző korok juttattak neki. A nagy királyok, világi és egyházi fejedelmek magától értetődően és sokat építkeztek. Az olcsó építést nem tekintették nemesi erénynek. De építkezett a polgárság is saját pénztárcája szerint. Az építészet egyidejűleg volt része a társadalom anyagi és szellemi kultúrájának, és magától értetődő integrálója a társművészeteknek.

Az elmúlt 70-80 évben az építészet ez a fajta központi helyzete megszűnt, és súlypontja is elsősorban az anyagi kultúra területére csúszott át. A változás nem az építészet és az épített környezet tudatalakító-közéletformáló szerepének csökkenését jelenti, hanem azt, hogy ez a tény kiesett a közgondolkodásból, az építészet ilyen értelmű társadalmi küldetése meggyengült. Ellentmondás-e vagy következmény, végső soron egyre megy: az építészet szellemi funkciója éppen akkor hanyatlott le, amikor az építés „tömegessé” vált, bizonyos értelemben demokratizálódott, és a fejlett országok lakosságának nagyobbik hányada költözött a városokba.

A „tömeges” építést valójában nem a modernisták találták ki. Ellenkezőleg. A modernistákat éppen az foglalkoztatta, hogy miként lehet (lehetne) a tömegesen városokba törekvő családok számára olcsó, gyorsan fölépíthető, praktikus, egészséges és tetszetős lakásokat építeni a dohos és komfort nélküli bérkaszárnnyak helyett. És az, hogy miként segítheti a cél elérését a sorozatgyártás, új anyagok és módszerek alkalmazása? Ebbe a törekvésbe nem fért be a pepecselő „malterarchitektúra” mentalitása. Úgy vélték, hogy a jövő, az őszinteség és célszerűség társadalmá még akkor is kivetné ezt a kakukktöjást, ha anyagilag megengedhetné magának.

Nem tudni, kiszámolta-e valaki, hogy mennyi anyagi és szellemi erőfeszítés szükséges a gótikus székesegyház fölépítéséhez, és mennyi egy százemeletes felhőkarcoló két-három év alatt történő megvalósításához? Könnyen meglehet, hogy az utóbbi az igényesebb vállalkozás. Mégis, amíg az előbbi évszázadokon át lehetett az együvé tartozás, az azonosságtudat éltető erőforrása, az utóbbi inkább tiszteletet és irigységet keltő műszaki létesítmény, gigantikus használati — sőt vagyoni — tárgy. Bejegyzés a rekordok könyvében . .

„ÉPÍTÉSZ ÚR, NE TEGYE EZT VELÜNK” . . .

Az építészet és a társadalom közötti viszony megváltozását jól szemlélteti az építési folyamat átrendeződése is. Az építészet modernista értelmezése az építést, az épület előállításának módját ugyanolyan fontos helyre teszi, mint az épület funkcióját, a használat módját, hiszen a formát a funkcióból és az épület szerkezetéből eredezteti. Ez a fajta racionális gondolkodás szükségszerűen fenn kellett akadjon azon az ellentmondáson, hogy az építés technikáját még mindig az ipari forradalom előtti archaikus módszerek jellemzik, miközben az élet nélkülözhetetlen tárgyi kellékeinek nagy része már sorozatgyártás eredménye és ezért — viszonylag — olcsó. A modernista építészet éllovasai ezért

tudatosan keresték az ipar számára megközelíthető területeket az építés folyamatában, annál is inkább, mivel úgy találták, hogy az ipar kínálta perfekció nagyon is egybevág formai törekvéseikkel s tökéletesen megfelel az „új esztétika” normáinak is.

Az ipar tehát jött, látott és... az építész helyét és szerepét elcsúsztatta a koordináció irányába. A fiatal Frank Loyd Wright a kilencszázas évek elejéről származó chicagói házain még megcsodálhatjuk az egész és a részletek egyetlen alkotói elhatározásból megvalósult tökéletes formai egységét: az építész és a mesterek úgy dolgoztak itt együtt, mint a legjobb kamarazenekarok tagjai. Megjegyzendő, hogy ez a fajta alkotói fegyelem Wrightnál nem valamiféle tanáros pedantéria. Az egység e már-már erőszakos érvényesítése nélkül épületeit szétvetné a bennük sűrűsödő dráma emberfeletti ereje. Kései műveiben — matuzsálemi kort ért meg — ezt a megfellebbezhetetlen fegyelmet mind gyakrabban geometrikus elemek — mint a kör — vagy valódi szikladarabok ostinato alkalmazásával képes csak megvalósítani. Ő is, mint minden más amerikai építész, akkor már katalógusból rendelhető elemekből építkezik. Pontosabban: kell építkezzék, lévén az egyedi termék megfizethetetlen.

Munkatársai mondják: mikor Mies Van der Rohe az ugyancsak chicagói Illinois Institute of Technology híres-hírhedt épületeit tervezte, a kivitelezéssel megbízott cégek gyakran küldtek hozzá könyörgő deputációkat. — „Építész Úr, ne tegye ezt velünk. Amit maga kíván, az megvalósíthatatlan” — rimánkodtak. A Nagy Puritán azonban hajthatatlan maradt. Megalkuvás nélkül járta végig maga választotta útját, melynek végén a kevesebb már nem lehet több, mert már-már a fizikai semmi és az értelem teljessége kerülnek párba.

Korunkban, amely — úgy tűnik — nem kér ebből a végtelenül szigorú etikából — magatartása nevetségesnek tűnhet ugyan, de a mondás „A kevesebb több”... annak a korszaknak az eszméje, amikor az építész már és még a technika szuverén lehetett.

Negyedszázad is alig múlt el azóta, ám az iparilag fejlett országokban a színpadkép már egészen mást mutat. Az ipar gyakorlatilag szinte bármit meg tud valósítani. Viszont a legrafináltabb épület is valójában kollázs: válogatás a kimeríthetetlenül gazdag termékkínálatból. Olyan elemek zseniálisan elrendezett együttese, melyen belül az egyes elemek — az építész szemszögéből — már fekete dobozok csupán s mint ilyenek: megváltoztathatatlanok! Miközben tehát mozgástere soha nem álmodott mértékben kitágult, az építész egyidejűleg kiszolgáltatottá is vált. Egymaga már nem látja, mi történik majd a házakban, melyeket létrehoz, és azt sem, miként áll össze rendszerré az ipari termékek halmaza? Miközben sok építész talán úgy érzi, hogy az ipar még mindig az ő kedvét keresi, nem veszi észre, hogy valójában csak manökenként hordozza azokat a kreációkat, amelyekkel a duzzadó zsebéü fogyasztói társadalom ruházza kegyeltjeit, s melynek rongyaiból részesülhetnek majd azok, akik még nem jutottak el az intézményesített pazarlás eme csúcsaira.

Az építészet szelleme elbizonytalanodva bolyong az egyre dúsabbá váló kincsház kongó magányában...

A SIKERES MARKETING...

Már a szecesszió leköpte a kései eklektika „ha templom, akkor neogót, ha bérpalota, akkor neoreneszánsz” cinizmusát, de kivonulása csak egy utolsó stíluskísérlet fellobbanása.

A modernista építészet minden kötöttségtől mentes formálási szabadságot ígért kárpótlásként a tűzbe vetett mintakönyvekért. Nincs mit csodálkozni azon, hogy az addig ki nem mondható színpadra állításának lehetősége mozgásba hozta a lázadó, fiatal építészek képzeletét. Úgy gondolták, hogy az új építészet beláthatatlan távlatai és a modern ember törekvései egybeesnek, s így az építész afféle közlekedési rendőr lehet a jobb jövő felé vezető autósztárdán. A stuttgarti Weissenhoff Siedungról fönmaradt korabeli fényképek és a közelmúltban visszaállított néhány épület mindenesetre a szándék komolyságát és felelős voltát sugallja. A lakóházak, melyeket a Bauhaus köré sereglett építészek (és mecénásaik) afféle flottatüntetésnek szántak, őszintén és ösztövéren egyszerűek. Polgárpukkasztó módon vállalják a széria, a nagybetűk nélküli célszerűség különös akcentusát csakúgy, mint azt, hogy önmagukra emlékeztetnek csupán. Semmihez sem hasonlítható módon eredetiek és újak.

Ahogy azonban a modernista építészet előre nyomult és követői is mind nagyobb feladatokhoz jutottak, a szerzetesi egyszerűség szigora szűnni kezdett, az esztétikai indítékú formálás jelentősége — új síkon — visszatért. Az építészek pedig — fontolva haladó megbízóik legnagyobb gyönyörűségére — hozzáláttak a nagyok toros asztaláról lehullott falatkák összededegetéséhez. És kereskedelmi hasznosításához.

A modernista építészet éppen konvenciómentessége következtében a potenciális vásárlóközönség minden rétege számára képes volt eladható termékkel szolgálni. Kínálata kiterjedt az egyedi és hangsúlyozottan luxusigények kiszolgálására csakúgy, mint a paternalista Hivatal által megkívánt konfekcionált termékekre. És ahogyan bővült az építetők köre, úgy differenciálódott maga az építészet is olyannyira, hogy kérdéses: lehet-e még az építészetről hagyományos értelemben beszélni, vagy pedig ma már az építészet inkább csak valamiféle gyűjtőfogalom. Mint ahogyan drámának mondjuk a klasszikus színházban bemutatottakat csakúgy, mint a videón látottakat, jóllehet, funkcióikat és sajátosságaikat tekintve meglehetősen távol esnek egymástól, s egymást nem is pótolják. Párhuzamosan léteznek.

Valaha a házat kellett eladni. Ma már az építészetet. A házból tartós fogyasztási cikk lett a fejlett ipari országokban. Használati és vagyontárgy, amiben az építetető nem csupán lakik, de amelybe pénzét is fekteti. Az épület sorsát elsősorban a kereslet-kínálat törvényei határozzák meg. Ezért azután élettartama tervezett. Nem ritkán harminc-negyven év csupán. Az építkezés persze még mindig drága mulatság, de gyakran előfordul, hogy egy szép napon a telek kezd többet érni, mint amennyit a ház hoz. Színváltozás!

Ahogy törvényszerű volt, hogy a modernista építészet megfordítsa a kulcsot a stílusépítészet kriptájának kapujában, ugyanolyan szükségszerű volt, hogy létrehozza a divatépítészetet, mint a fogyasztói társadalom jellegzetes architektúráját. Hogy ezen belül miért és miből lesz divatáramlat, izgalmas, ám messzire vezető kérdés. Egy dolog nélkülözhetetlen: a piacképesség. Ezért azután napjaink építészete aligha érthető meg a befogadó és az eladó egymást gerjesztő preferencia-rendszerének elemzése nélkül.

Építészeti divatok persze a stílusépítészet időszakában is léteztek, de csupán a stílust meghatározó törvények korlátai között. Ma azonban ilyen fékek nem léteznek, s ezért nagyon is eltérő divatirányzatok egyidejű jelenlétéhez kell hozzáedzödünk. Ráadásul az irányzatok állandó és világméretű kölcsönhatásban vannak egymással, aminek egyenes következménye a kisugárzás felezési idejének rohamos lerövidülése.

Nagyon is valószínű, hogy a divatciklusok lerövidülésének ha nem is egyetlen, de feltételenül nyomós oka az építési piacok összehúzódása és a tervezők élesedő konkurenciája. Az „eredetiség”, a könnyű felismerhetőség ugyanis — e téren sem nélkülözhető eleme a sikeres marketingmunkának. Az áramvonalas, helyhez-személyhez nem kötődött modernizmusnak (nemcsak ilyet ismerünk!) tehát, úgy tűnik, befellegzett. Legalábbis a szabadpiacon.

Van persze másféle vevőkör is. A bürokrácia például azt szereti, ha nem állítják döntéskényszer elé, s ha ez mégis elkerülhetetlen, kockázata minimális legyen. Ez a magyarázata annak, hogy a világban fölépült lakótelepek végül is nagyon hasonlítanak egymásra, függetlenül attól, hogy a házakat panelből vagy más módon építették. Az iparosításra való mutogatás csak annyiban jogos, amennyiben a nagy sorozat természetesen az ipar számára is előnyös. A lakótelepek monotoniját negatív divatjelenségként is értelmezhetjük. Akkor jut érvényre, ha az építető bürokrácia és a monopolhelyzetbe manőverezett építőipar édes kettését nem zavarja hatékony, demokratikus ellenőrzés, és az érdekalku a használó (sőt vásárló) feje fölött akadálytalanul mehet végbe. Hogy ebben a szakaszban az építész pályája alagútban fut, logikus következmény, rá csak technikusként van szükség.

Az eredmény — mint tudjuk — valamiféle „kváziépítészet”. Ha ezt tekintjük az egyik végpontnak, a másik végpont az öncélú és gátlástalan exhibicionizmus, a kulissza-„építészet”. A skála tehát igen széles. Ami azonban a két véglelet illeti, talán nem is olyan merész feltételezés, hogy mind a kettő végső soron ugyanannak a kulturális pangásnak a bomlásterméke.

SZÓRAKOZTATÓ ÉPÍTÉSZET?

A modernista atyák a „modern embert” kicsattanóan egészségesnek, józannak és optimistának képzelték, aki magabiztosan tör újabb és újabb csúcscok meghódítására.

Az építészet mai közönsége azonban izolált, szorongó, beteges. Saját tudásától is retteg, és lidérces élményei elől menekül. Kényelmet akar és szórakozást. Nem többet, de azt aztán felső fokon. Gombnyomásra persze, hisz a bármikor megnyomható gomb ígér számára valami mindennél fontosabbat. A biztonságot talán? Nos, azt azért nem. De a biztonság érzetét, az autoritás illúzióját. Ez a közönség gyorsan felszívódó, vízben is oldható élvezeteket keres. Olyanokat, amelyek gyorsan fölszívódnak, hiszen az élmények valaha volt mélységét a mennyiséggel kell ellensúlyozza. Sok építész — a jelek szerint — inkább vállalja a nemritkán nyaktörő ideológiai mutatványok veszélyét, mintsem bevallja — legalább magának —, hogy valójában „szórakoztató építészetet” csinál, vagy hogy az építészet és az építőművészet között azért mégiscsak van valami különbség. (Az ózdkodás persze érthető — különösen nálunk —; a „szórakoztatás” más műfajokban sem számít rangos foglalatalkodásnak, a népszerűség pedig egyszerre irigyelt és gyanús állapot. [Vö. adók].)

A posztmodernisták például kedvtelve hurcolnak le a történeti építészet

padlásáról kellékeket, és ezeket nemritkán hátborzongatóan bizarr módon aggatják épületeikre. Magyarázatul arra hivatkoznak, hogy a modern épületek némák, nem mondanak az emberek számára semmit.

Az igazság az, hogy az építészet nyelve eredendően absztrakt, s mint ilyen, nyilván érthetetlen a magas művészetben járatlanok számára. Könyvtárnyi irodalma van például az ókori görög templomok végletekig csiszolt tökéletességének. Rendeltetésük és jelentőségük azonban — feltehetően — egymáshoz való hasonlóságuk és szobrászati díszük révén lehetővé tehető. Más művészeti ágak helyzete talán könnyebb, bár ha egy portré csupán azért tetszik, mert „olyan, mintha élne”, valószínűtlen, hogy a művész „üzenete” célhoz ért volna. A modernista építészet kétségtelenül az absztrakció absztrakciójáig jutott, amikor lépésről lépésre eltüntette például a fal és az ablak közötti különbséget a tömör és áttetsző „felület” bevezetésével. Ez a nyelv is nyelv, de a szűk körű beavatottak nyelve. Nemritkán csak az építészek értik, de — gyaníthatóan — ők sem mindig. Honnan volna különben a sok zavaros tolmácsolás? Ám a raffinált posztmodern játékok ugyanilyen exkluzív közönséget tételeznek föl: az „Így irtok ti” igazából csak azok számára élmény, akik ismerik az eredeti műveket. A posztmodern igyekezet afféle „doktorszöveg”, amiből a beteg csak annyit ért, hogy igen tudományos. És megnyugtató, hiszen most vele és érte történik valami...

A posztmodern: klasszikusok diszkóritmusban. Pótlék. „Műélvezet” felső fokon, ahol a „klasszikus” szerepe nem több, mint a formás keblű hölgyé a mosópor dobozán.

Igaz: a közönséget leváltani nem lehet, és ha szórakoztató építészetet kíván, az építésznek — aki végtére is profi — azon kell törnie a fejét, miként lehet ezt az igényt

- a) szolgálni?
- b) kiszolgálni?
- c) kifejezni?
- d) elleplezni?
- e) megkerülni?
- f) meglovagolni? stb...

MILYEN ÉPÍTÉSZETRE VAN SZÜKSÉGÜNK?

Az előzőekben leírtak a mai építészet valamiféle fantomképét mutatják úgy, ahogyan az ma a fejlett ipari országokban megfigyelhető. Az építészet és a társadalom közötti szoros kapcsolat közismert, és Miles Van der Rohe a lényegre tapintott, amikor az építészetről, mint a társadalmi akarat térbeli megvalósítójáról beszélt.

A fejlett ipari országok helyett azonban mondhattunk volna fejlett tőkés országokat is. Mondhatnánk azt is, hogy divatépítészet a „fogyasztói társadalom építésze”. Itt azonban fölmerül a kérdés: beszélhetünk-e a szocialista társadalmak építészetéről, mint a jelenkori építészet sajátos megnyilvánulásáról?

Major Máté, amikor a szocrealistákkal hadakozott, úgy érvelt, hogy a szocialista építészet a modernista építészetből fog majd kiágazni. Akkor, amikor ennek feltételeit a szocialista társadalom kitermelte magából. A szocreál a sülyesztöbe került, Major hipotézise pedig azóta is hipotézis maradt.

A rideg tény az, hogy a világ jelenlegi építészeti gyakorlatának síkjáról vizsgálva saját építészetünket, a megkülönböztető jegyek negatív irányúak. Más szóval: a magyar építészet fejlődési vonala követi a világ építészetében bekövetkező változásokat, de lemaradva és tökéletlenül — különösen, ami a feladatokat és a megvalósítást illeti.

Ha azonban ezt a szárnyaszegettséget, mint társadalmunk építészeti kifejezőjét nem fogadjuk el, és az újgazdagok rongyrazását sem tekintjük annak, úgy azt kell gondoljuk, hogy a „másság” várat magára. Sem gazdasági, sem ideológiai feltételei nincsenek meg, miközben már a modernizmus bástyái is omladoznak. Amit viszont az élelmúlt évtizedekben építettünk — épített környezetünk meghatározó része, és az is marad még legalább egy fél évszázadon keresztül...

Az bizonyos, hogy századunk magyar építészetében nem könnyű eligazodni, hiszen alakulása tükrözi az utat, amelyet az ország, a társadalom megtett, beleértve az életveszélyes hajtúrkanyarokat is. Más oldalról tény az is, hogy építészetünk történelmünk folyamán mindig is nyitott volt, mégpedig elsősorban „nyugati” irányban.

Mindaddig, amíg az építési technika nem lépett elő az építészeti minőség meghatározó tényezőjévé, építészetünk párhuzamosan futott és egyidejű volt Európa építészetével. A leszakadás valamikor a második világháború táján kezdődött meg. Érezhetően akkor gyorsult ez föl, amikor az iparfejlesztési politika szétverte a kézműves ipari kultúrát anélkül, hogy helyébe korszerű ipari kultúrát tudott, sőt akart volna állítani. A gépesítés valójában nem az új munkakultúra meghonosítását, hanem „kiváltását” szolgálta. S bár az élelmúlt évtizedekben léptünk előre ezen a téren, a leszakadás — jobb esetben is — fönmaradt, hiszen az építőipar szükségszerűen az egész magyar ipar elmaradottságának is gyűjtőmedencéje — éppen előrelépése következtében. Az sem tett jót, hogy az építészet feladatai egysikűvává váltak és eltömegesedtek: az építészet nem mennyiség, hanem minőség.

Építészetünk természetesen ebben az időszakban is megőrizte nyitottságát, és ki volt téve mindazoknak a tendenciáknak, amelyek a fejlett ipari országokban jelentkeztek. Ebből azonban nagy bajok származtak. Mifelénk ugyanis nem az ipar sajátította el az építészet nyelvét, hanem az építészet kellett megtanulja azt a fajta makogást, amit a központi elosztó bürokrácia sietett az építészet hivatalos nyelveként deklarálni. És hogy kétség se maradjon: jelképesen is törölte a föltételezést, hogy az építészetnek — akár a kegyelem pillanataiban is — bármi köze lehetne a kultúrához, a művészethez. Arról a döntésről van szó, amely kizárta az építészeti alkotásokat a Kossuth-díjjal elismerhető teljesítmények köréből.

E tényhez azonban két megjegyzés tartozik. Az egyik az, hogy bizonyos értelemben magyar sajátosságról van szó. Az építészet ilyen mértékű presztízscsökkenése szinte egyedülállónak mondható a szocialista országok gyakorlatában. A másik dolog az, hogy építészetünk színvonala — általában — mégis kiállja az összehasonlítást, és eredményei azt mutatják, hogy az építészek bőven túlteljesítették a tévesen tolmácsolt társadalmi akarat megszabta normát. Magyarul: építészetünk minden kudarca ellenére lényegesen jobb annál, mint amit — a feltételek ismeretében — várni lehetne. Ezért is keseríti az építész az utóbbi időben elharapódzott olcsó szokás, hogy a lakótelepek minden közismert bajáért — utólag — az építészek fülét cibálják.

A nyolcvanas években az állam építetői szerepe csökkent, az ipar parancsuralma is vesztett erőszakosságából. Sajnos, a változás egyúttal a félresikerített építőipar megroppanásával járt. Korszerű építőiparra pedig szükség van! Igaz,

a kézművesség Nyugat-Európában sem szűnt meg, csak éppen méregdrága. Reális árviszonyok között a drágulás nálunk sem elkerülhető, és ráadásul a kézművesség — tisztelet a kivételnek — a dilettantizmus színvonalára esett vissza. Persze silány anyagból aranykezü mester sem tud palotát építeni. De még tisztességes családi házat sem.

„Kvázipaloták” persze épülnek a „kvázimesterek” keze munkájából, mint ahogyan megérkezett hozzánk a divatépítészet is, jóllehet nálunk — ép ésszel — senki sem építkezik harminc évre. Az építési piac sem telített, mint Nyugaton: volna mit csinálni bőven, ha volna elégséges pénz és szervezőkészség.

Ami azonban látnivaló, az embereknek elégük van a kikényszerített egyhangúságból. Az építészet területén is. Más oldalról az új környezet sivársága látványosan fölértékelte az építészeti örökség még műemlékként nem leltározható ama részét is, amelynek megmentése — nem mellesleg — gazdasági érdekké lett. Végül, de nem utolsósorban — a politika is ráébredt arra, hogy az épített környezet minősége fontos összetevője annak, amit életminőségnek szoktunk nevezni, és hogy helyhez kötődés nélkül nemzeti azonosságtudat nem létezhet. Az építészek pedig próbálkoznak, kísérleteznek. Végére a legszükségesebb magánépítető is könnyebben kezelhető megbízó, mint az érdektelen, eltunyult bürokrácia.

Az eredmény szükségszerűen ellentmondásos. Végére is most az a közönység kellett átvegye az építészeti mecénatúra szerepét, akit évtizedeken keresztül felnőttként nem kezelték, de serdülőként sem neveltek. És egy olyan építészakma kell most vállalja a társadalmi akarat kiteljesítését, amely az elmúlt évtizedek verklis szerepében elvesztette szakmai azonosságtudatát, és — mondhatni — az alkalmazkodás egészséges reflexeit is.

Pedig valójában nem kevesebről van most szó, mint hogy el kell döntsük végre: milyen építészetre van szükségünk, mi az, amit megengedhetünk magunknak, és mi az, amit feltétlenül meg kell követeljünk?

A szellem emberei közül mind többen vélik, hogy az emberiség visszafordíthatatlanul kifelé tart a Gutenberg-galaxisból. Az olvasás egyre inkább különcök kedvtelése, fogyatkoznak a színházba járók, mind több az üres szék a mozikban és a hangversenytermekben. A szellemi kultúra eme hagyományos birodalmát mindinkább az elektronikus kommunikáció foglalja el. Úgy is, mint az egész világot átfogó rendszer. Ha pedig ez bekövetkezik, úgy a helyi, nemzeti, regionális sajátosságokat eddig nem ismert veszély fenyegeti. Egyik legkiválóbb filmrendezőnk, Szabó István megfogalmazása szerint: a hamburgert könnyen törölheti a hallét a magyar étlapról, különösen, ha az előbbit mindig friss színhúsból készítik, az utóbbi pedig elég gyakran gyanús származású halak rossz szagú kotyvaléka.

Az elektronikus kommunikáció bent van — és még inkább bent lesz — a lakásban a nap 24 órájában, és néhány gombocska megnyomása a választás gazdag lehetőségeit tárja fel. Játsszani lehet részvételt, élvezni lehet erőfeszítést és áldozatot nélkül. Nem csoda, ha a játékos ezután már nem szívesen vállalkozik a kultúra csúcsainak megmászására, ha aszfaltúton sétálva kínálják neki azt az illúziót, mintha a sziklaoromról tekingetne alá. Olyan valóságosan, hogy szinte igaznak tűnik.

Ha ez a folyamat visszafordíthatatlan, az írást (még) tudók felelőssége az, hogy megtanulják a világ legjobb hallevét, khababját, borscsát stb. elkészíteni, és ínycsiklandó módon tálalni.

Amennyiben tényleges és közeli lehetőség, hogy szinte minden kulturális

érték transzferábilissá tehető, talán az építészet az, amely egyike lesz a kivételeknek, lévén helyhez kötött. (Most hagyjuk figyelmen kívül az „eredeti” kínai, olasz, magyar stb. vendéglőket.) A szobrokat talán még pótolhatja valamiféle különleges holografikus megjelenítés (akár hasznosan is), az épületeket és a városokat azonban semmiként sem. Az otthon sem helyettesíthető szkafanderrel. Ebből pedig az kellene következzen, hogy az elektronikus világkommunikáció hajnalán az épített környezet jelentőségének növekednie kell. Már csupán azért is, mert — a múzeumok kivételével — az emberiség múltjához való kevés közvetlen kapcsolódás lehetőségét hordozza. Mindez merő feltételezés csupán. A közvélemény növekvő környezeti érzékenysége azonban olyan tapasztalat, amelyet a politika sehol sem söpörhet a szőnyeg alá. Ám rosszul olvassa az újságot, aki ebből a fordulatból a stílusépítészethez vagy a ügyögéshez való visszatérés közeli lehetőségét hámozza ki. A lényeg inkább az, hogy az elektronikus kommunikáció társadalmának felismerhető, azonosítható, kellemes helyekre van szüksége. Olyanokra, amelyek mássága értelmezhetővé teszi számára az azonosságot, és mélységesen humánus. Elfogadva a feltételezést, az építészet jövője biztatónak mondható, saját esélyeinknek pedig javulniok kell. A modernizmus átlépése a pluralizmus korszakába olyan új helyzet, melyben az öncélú technikai perfekció, a csúcstechnológia alkalmazása már korántsem szinonimája az építészeti minőségnek. Az új jelenség óriási pszichológiai nyomástól szabadítja meg a magyar építész: lerúghatja lábáról az állandósult kudarcélmény ólomcipőit, e szerény technikát szellemi túlsúllyal pótolni lehet. Segítheti a felfrissülést a gazdasági és politikai struktúra átalakulása is. A beruházási bürokrácia — bár elszántan védekezik — hovatovább összeomlóban van. Az építészekben megtestesülő alkotóerő hasznosulását — valószínűleg — már ma is inkább az elavult politikai struktúra akadályozza, mint az elszegényedés. A valódi demokrácia még akkor is ígéretesebb terep az építész számára, ha közvetlenül kell majd találkozni a neveletlen közízléssel.

A magyar építész, akinek — úgy tűnik — most tényleg meg kell tanulnia az inyesmesterséget, nehéz helyzetben van.

Sajátos módon, a mozgás az emeleten mutatkozik, miközben az alapok sem készültek el. Az építészelméleti munka elsatnyult, a képzés céljai kásások, hibádzik a közösen elfogadott értékrend, és a szilveszteri papírtrombiták — jöllehet bárki képes a megszólaltatásukra — nem pótolják az értő kritikát, hogy csupán néhányat említsünk a nyavalyák közül. De az építésznek döntenie kell nap mint nap. S az építész — aki végtére mérnök — a tényekből kell kiinduljon. A tények pedig nem csupán makacs dolgok, de — mifelénk — elég egyszerűek is, ha rövidebb távra kell gondoljunk.

Mifelénk olyan házakat célszerű tervezni, amelyeket nem tesz eleve tönkre a gyatra kivétel, a bizonyossággal betervezhető gondatlanság. Olyan házakat kell tervezni, amelyeket elkerülhetetlenül túl fog majd terhelni a program szűkkebléséből következő tényleges zsúfoltság, és az ezzel járó gyors fizikai és erkölcsi avulás. Olyan házakat kell tervezni, amelyek képesek tartósan ellenállni a goromba és szakszerűtlen használatnak, a gyengécske környezeti kultúrából fakadó züllésnek. Olyan házakat kell tervezni, amelyeket olcsón lehet működtetni, fenntartani, amelyeket fennmaradásuk időszakában többször is át fognak majd alakítani, előre nem látható módon. És nem utolsósorban olyan házakat kell tervezni, amelyek együtt embert szolgálók — szórakoztatók, de egyben jobbítóak és nevelők is.

A modernizmus és főként az alkalmazása körüli kudarcok meg kellett tanítsanak arra, hogy az új értéke nem újdonságában rejlik, mint ahogy a

régi értéke sem (pusztán) korában testesül meg. A meglévő vitathatatlan előnye viszont az, hogy már megvan: fölhasználható és fölhasználandó. Nem csupán a gazdasági józanság, de a kulturális felelősség is ezt sugallja.

Azt persze nem árt észben tartani, hogy a régi giccs kópiája sem más. Igaz, idézőjelek között. Viszont a magyar építész olyan házakat kell tervezzen, amelyek tartósan élnek együtt fizikai környezetükkel, amelyek kultúránk, hagyományaink (beleértve most már a modernizmust is) szerves folytatását és kiteljesítését jelentik.

A vázolt nagyon is súlyos és nagyon is ellentétes követelmények végül is arra az alapkérdésre vezethetők vissza: képesek leszünk-e arra, hogy a szükségből erényt kovácsoljunk? Tulajdonképpen ez minden építészet mindenkori alapkérdése is. Legfeljebb a szükségesség valódi tartalma változik és változott társadalmanként, országonként, kultúránként. Nos, a mi tájainkon a bőség nemigen volt jellemző az elmúlt századokban. Építészettünk azonban képes volt arra, hogy ma is becsült (és a gazdagabbak által is elismert) értékekkel járuljon hozzá anyagi és szellemi kultúránkhoz. Egyedei ugyan sohasem fordították meg az egyetemes építészeti történetének kerekét, de együttesen mindig egyidejűleg fejezték ki európaiságunkat és másságunkat.

Mindezt végiggondolva eléggé nyilvánvaló, hogy építészettünk legnagyobb dilemmája ma valójában nem esztétikai, hanem etikai természetű. Az alapkérdés: szolgáljon-e az építész, vagy legyen a vele szemben támasztott mindenkori fizetőképes kereslet kritikátlan kiszolgálója?

Erre a kérdésre természetesen csak akkor lehet becsülettel válaszolni, ha tisztáztuk, hogy a társadalom akarata hogyan és mi módon fogalmazódik meg, miként és ki közvetíti ezt az építész számára. Ki és mennyiben felelős azért, hogy a fordítás pontos legyen, és ki ellenőrzi a tolmácsokat? S nem utolsósorban, hogy elvárhat-e a társadalom kimagasló teljesítményeket egyedülállóan alacsony megbecsülés ellenében?

